

УДК 159:9:173

X 12

Роман ХАВУЛА

РОЛЬ ОСОБИСТІСНОЇ АВТОНОМІЇ У ПОБУДОВІ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті представлено аналіз науково-теоретичних концепцій і підходів до вивчення проблеми особистісної автономії у зарубіжній та вітчизняній психології. Розкрито особливості прояву особистісної автономії та її впливу на визначення життєвої перспективи в юнацькому віці. Констатується, що в основі побудови життєвої перспективи та особистісної автономії лежить механізм рефлексії.

Ключові слова: *особистісна автономія, життєва перспектива, рефлексія, автентичність, особистісна продуктивність, самоефективність, юнацький вік.*

Постановка проблеми. Методологічний аспект ролі особистісної автономії у визначенні життєвої перспективи, пов'язаний з проблемою детермінації процесу руху особистості власним життєвим шляхом. Важливе місце у такій постановці проблеми належить питанню темпоральності, тобто взаємодії різних “часів” життя людини – минулого, теперішнього та майбутнього. З одного боку особистісна автономія – це характеристика, що стосується актуального стану особистості (тобто існує у теперішньому часі, хоча й акумулює у собі досвід минулого), а життєва перспектива – феномен, що містить “поєднання” усіх часів – минулого, сучасного й майбутнього при домінуванні останнього.

Дослідження особистісної автономії набуває особливої актуальності у період становлення та реалізації життєвих планів – в юнацькому віці. Потреба у науковому обґрунтуванні її місця у життєпобудові особистості пов’язана з розробкою системи психологічного супроводу особистісного зростання у цьому віковому періоді, а отже, має важливе прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юнацькому віці автономність найчастіше виявляється у зростанні прагнення до емоційної, функціональної й поведінкової незалежності у стосунках з батьками, а також у формуванні власних установок щодо свого особистісного й професійного майбутнього (Є. Головаха [5], І. Корчікова [8]). Проте в роботах психологів [1; 12] показано, що в юності плани на майбутнє недостатньо реалістичні й мало співвідносяться з реальною діяльністю молодих людей. У сучасній психології автономію розуміють як результат освоєння соціального досвіду (І. Бех [4]); внутрішню потребу людини в постійному розвитку, прагнення створювати більше, ніж від неї вимагають (Д. Леонтьєв [9]); переконаність у власній незалежності (Дж. Тейлор [16]); ціннісну орієнтацію (Р. Мей [15]).

Запорукою побудови реалістичних і здійснених планів на майбутнє з урахуванням можливих способів їх реалізації є відповідальна й усвідомлена, тобто автономна, позиція особистості у виборі та визначенні напрямку свого життя. У ракурсі такої постановки проблеми питання особистісної автономії і життєвої перспективи в юнацькому віці не вивчалися.

З огляду на це, *метою* нашої публікації є розкриття теоретичного підґрунтя ролі особистісної автономії у побудові життєвої перспективи в юнацькому віці.

У психології існують дві різні позиції щодо інтерпретації часу особистості: одна з них базується на принципі детермінізму, інша – на екзистенційному розумінні часу життя. Перша передбачає, що реальне життя людини засноване на подіях минулого, і результати пройденого відрізка життя формують перспективу майбутнього. З цих позицій *особистісна автономія* як сформована на основі

попереднього досвіду молодого людини здатність самотійно визначати свою позицію й поведінку, здійснювати свідомий вибір на основі рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей, постає внутрішньо психічним чинником, який визначає змістові й формально-функціональні особливості побудови особистістю власної життєвої перспективи. На цій основі виникає припущення, що високий рівень особистісної автономії визначає такі характеристики життєвої перспективи юнаків та дівчат, як рівень усвідомленості та подієвої насиченості життєвого плану, диференційованість життєвих завдань для різних періодів майбутнього життя (це формально-функціональний аспект життєвої перспективи, тобто “форма”, якої вона набуває), а також конкретне змістове наповнення тих життєвих цілей і завдань, які визначає для себе молода людина. Аналіз теорій автономії у зарубіжній та вітчизняній психології дає підставу припустити, що *змістові* особливості життєвої перспективи юнаків, яким притаманна особистісна автономія, полягають в їх орієнтуванні на досягнення життєвих цілей, пов’язаних з власним розвитком (особистісним і професійним), сімейними цінностями, прагненням мати й підтримувати гармонійні стосунки з іншими людьми. Ці припущення і було покладено в основу нашого дослідження, в якому визнається правомірність погляду на детермінаційний зв’язок “теперішнього” й “майбутнього” стосовно досліджуваного вікового періоду, а тому особистісна автономія розглядається як чинник визначення життєвої перспективи в юнацькому віці. На те, у який спосіб відбувається визначення образу майбутнього життя, впливають особистісні властивості молодого людини, найважливішою і стрижневою серед яких ми вважаємо автономію, оскільки саме вона поєднує в собі ключові психологічні здатності, що впливають на процес самовизначення [8].

Інакше виглядає проблема темпоральності життя людини з позицій екзистенційного підходу. З цієї точки зору час особистості починається в майбутньому, оскільки тільки крізь призму майбутнього людина оцінює свої минулі досягнення, а потім уже осмислює своє життя сьогодні. Варто зауважити, що в сучасній

психології остання позиція репрезентована більш яскраво. Наприклад, К. Абульханова-Славська [1], Є. Головаха [5] інтерпретують зв'язок психологічного часу й реального життя так, що часова перспектива впливає на насиченість життя подіями. Н. Федотова вказує, що вивчення життєвих перспектив передовсім дає можливість дізнатися, як уявне майбутнє регулює поведінку. При цьому авторка у своє визначення життєвого шляху включає також саморегуляцію та здатність до рефлексії, які ми співвідносимо з особистісною автономією [12]. Це, безумовно, важливий аспект проблеми цільової детермінації й регуляції життєвого шляху людини, але він пов'язаний з іншим ракурсом її аналізу. В цьому разі в поле інтересу дослідника потрапляють інші питання, пов'язані не з тим, що визначає змістову наповненість образу майбутнього, а те, як ступінь наповненості цього образу визначає життєву активність особистості сьогодні.

Є ще один момент в екзистенційному розумінні зв'язку теперішнього і майбутнього особистості, у контексті якого ми вбачаємо можливість поєднання двох зазначених позицій стосовно питання про вплив особистісної автономії на життєву перспективу особистості. Так, якщо автономія – це характеристика, що впливає на визначення майбутнього, то людина може проектувати себе в майбутнє, виходячи з усвідомлення своєї здатності розривати причиново-наслідкові зв'язки, ризикувати, робити повороти в ланцюзі життєвих подій. Автономна особистість, як ми вважаємо, планує своє майбутнє на основі усвідомлення власної ключової ролі в побудові життя, привласнення собі статусу головного “проектувальника” та відповідального виконавця своїх життєвих цілей, планів і завдань. Цей аспект зв'язку автономії й життєвої перспективи особистості пов'язаний з поняттям самодетермінації, яка в конкретних умовах теперішнього чи майбутнього може виявлятися в будь-яких життєвих виборах особистості – не тільки підпорядкованих якійсь єдиній, заздалегідь обраній нею смислової лінії, але й таких, що реалізують можливість неочікуваних, незапланованих рішень у відповідь на несподівані виклики життя. У цьому розумінні, яке співвідноситься з екзистенційним підходом, між автономією і чітко визначеною

життєвою перспективою особистості можна углядіти певну суперечність. Водночас описаний спосіб ставлення особистості до власного життя навряд чи стосується юнацького віку, оскільки передбачає досить високий рівень впевненості людини у своїх можливостях, виражену життєстійкість та внутрішню свободу, пов'язану з екзистенційною системою поглядів. Подібне поєднання особистісних властивостей властиве людині більш старшого віку, оскільки базується на багатому життєвому досвіді, якого ще немає в юнака. Отже, екзистенційний підхід до аналізу впливу особистісної автономії на образ майбутнього життя ми вважаємо справедливим для вікових періодів дорослості, коли людина здатна не тільки й не стільки до автономії, скільки до внутрішньої свободи [8]. Розуміння внутрішньої свободи як смислового феномена в дослідженні В. Чернобровкіної пояснює й можливість смислової регуляції процесу життєдіяльності дорослої особистості на основі екзистенційного погляду на життя, який передбачає визнання та прийняття нею мінливості й непередбачуваності власного життя при збереженні почуття авторства та відповідальності за нього [14].

Розглянемо механізми та складники автономії у їхньому зв'язку з життєвою перспективою в юнацькому віці. До основних складників (і механізмів) особистісної автономії, найбільш актуальних для юнацького віку, ми відносимо здатність до *рефлексії (рефлексивність), автентичність і самоприйняття, особистісну продуктивність і самоефективність*, потребу в *афіліації, спрямованість на особистісне зростання*.

Стосовно рефлексії зазначимо, що вивчення цього феномена, процесу й механізму в російській та українській психології було здійснено насамперед у контексті діяльності людини. Як внутрішній процес осмислення суб'єктом процесу своєї діяльності, рефлексію розглядали й вивчали з позицій діяльнісного підходу В. Давидов, Д. Ельконін, Г. Кравцов та ін.

Рефлексивність як психологічна властивість була предметом дослідження А. Карпова. Він виділив і розглянув три види рефлексії: *ситуативну* (забезпечення самоконтролю поведінки), *ретроспективну*

(аналіз минулої діяльності), *перспективну* (планування і прогнозування). Автор розробив опитувальник для вивчення рефлексії діяльності та рефлексії потреб [6].

У віковому аспекті розвиток рефлексії починається з молодшого шкільного віку, коли в дитини формується рефлексія власних навчальних дій. У підлітковому віці механізми рефлексії функціонують не тільки у сфері пізнавальної діяльності, але й в особистісній – у сфері почуттів, стосунків, моральних аспектів поведінки.

Рефлексія в юнацькому та дорослому віці пов’язана із самоконтролем, формуванням цілісного Я-образу, осмисленням життєвого досвіду та формуванням життєвої перспективи. Ми доповнюємо сказане положенням О. Басюк, яка зауважує, що формування адекватного й структурованого Я-образу в юнацькому віці здійснюється шляхом самоаналізу, самоспостереження, рефлексії, а основним фактором у цьому процесі є зворотний зв’язок [2].

Багато науковців вважають, що в юнацькому віці розвиток рефлексії зумовлює оптимальне визначення життєвої перспективи особистості. Аналіз і узагальнення психологічних досліджень рефлексії в юнацькому віці свідчить, що вона посідає одне з найбільш значущих місць у формуванні уявлень юнаків про себе і світ загалом. Вона є, з одного боку, механізмом побудови та організації життєвої перспективи, а з іншого – необхідною умовою особистісної автономії.

Наступним складником особистісної автономії є *автентичність*. Психологічне значення цього поняття прийшло з екзистенційної психології. Так, для Ж.П. Сартра автентичність – це реалізація людиною власного вибору з розумінням того, що ніщо, крім власної особистості, її не визначає, тобто йдеться про усвідомлений вибір, який відповідає власній природі [11]. У гештальт-терапії Ф. Перлза автентичність розуміється як усвідомлення людиною своєї сутності [10]. У вітчизняній психології автентичність прийнято розуміти як *самоприйняття*. І. Кон, зокрема, описуючи психологічні особливості юнацького віку, зазначав, що самоприйняття виявляється в ототожненні себе з унікальною індивідуальністю [7]. А. Хурчак у своєму дослідженні встановила, що недостатньо розвинені самоцінність і

самоприйняття призводять до зниження впевненості у власних рішеннях, ускладнюють процес вибору. Авторка з'ясувала, що високий рівень самоприйняття й самоцінності не характерні для юнацького віку [13].

У своїй роботі ми спираємось на те, що індивідуалізація й прагнення до автентичності – це характерні особливості юнацького віку. Автентичність та сформована ідентичність багато в чому визначають унікальність життєвого плану, який підкріплений постановкою конкретних життєвих завдань та цілей, уявленнями про способи й шляхи досягнення бажаного результату. Це забезпечується, насамперед, почуттям безперервності себе й більш-менш чіткими уявленнями про час свого життя. При цьому, як було зазначено, автентичність є також і найважливішим компонентом особистісної автономії.

Важливими складниками особистісної автономії є також особистісна продуктивність і самоефективність.

Особистісну продуктивність пов'язують із креативністю і творчістю та продуктивністю пізнавальних процесів. У теорії самодетермінації розглядається продуктивність соціальних контактів, яку розуміють як результат успішної афіліації. Продуктивність в особистісному сенсі згадується у контексті успішного розв'язання особистісних проблем і творчого підходу до осмислення своєї особистості, тобто як самоефективність. Творче осмислення власної особистості, на наш погляд, може реалізовуватися, починаючи з юнацького віку на основі розвинутої рефлексії й різноманітності життєвого досвіду [8]. Особистісна продуктивність і самоефективність дають можливість юнакові здійснювати своє життя як творчість, відчувати себе суб'єктом життя, й ці самі якості є основою побудови конструктивної життєвої перспективи, оскільки саме від них залежить, як підійде юнак до реалізації задуманого.

Наступними проявами автономії, як ми з'ясували вище, є орієнтація на емоційні контакти з оточенням (*афіліація*) та *особистісне зростання*. Дослідження, здійснені в контексті теорії самодетермінації, свідчать, що за розвинутої автономії особистість більше орієнтована

на цілі й цінності, пов'язані з гармонійними контактами з людьми й саморозвитком, ніж на матеріальні чи статусні цінності. Здатність до гармонійних стосунків з людьми як один зі складників автономії розглядає також Е. Берн [3].

Крім того, у своєму дослідженні ми порушуємо питання про зв'язок зазначених мотиваційно-ціннісних тенденцій (афіліації та спрямованості на особистісне зростання), по-перше, з автономією, і по-друге – з побудовою життєвої перспективи в юності. Ми виходимо з того, що й афіліація, і прагнення до особистісного зростання близькі до поняття автентичності, тобто вони виявляють властиві людській природі тенденції до розвитку, удосконалення себе, а також до підтримання гармонійних близьких стосунків з іншими людьми. У підлітковому віці потреба в афіліації досить яскрава, проте чітко виявляється й потреба в індивідуалізації, а отже, афіліація реалізується на тлі страху бути відкинутим. В юності страх відторгнення не є домінуючим почуттям; входження до групи вже сприймається як процес розкриття себе за умови збереження автентичності.

Прагнення до особистісного зростання передбачає усвідомлення особистістю своїх дій, соціальних контактів і внутрішніх ресурсів, сконцентрованих навколо мети саморозвитку, що може істотно впливати на спосіб побудови життєвої перспективи й на утримання обраних молоді людиною цілей, планів і завдань. Саме в юнацькому віці саморозвиток стає основним усвідомленим завданням у зв'язку з процесом інтеграції в соціум та необхідністю побудови цілісної Я-концепції [8].

Висновки. Отже, особистісна автономія, як сформована на основі попереднього досвіду молоді людини здатність самостійно визначати свою позицію й поведінку, здійснювати свідомий вибір на основі рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей, постає чинником, який визначає змістові й формально-функціональні особливості побудови особистістю власної життєвої перспективи.

Проведений аналіз свідчить, що автономія й життєва перспектива як психологічні феномени мають певні області перетинання в механізмах, що забезпечують їхнє функціонування, а також у

змістовних складниках. В основі побудови життєвої перспективи та особистісної автономії лежить механізм рефлексії. При цьому автономія постає найважливішим внутрішньопсихічним чинником, що впливає на способи побудови (тобто формально-функціональні властивості) і зміст життєвої перспективи в юнацькому віці.

Перспективою подальших наукових розвідок стане дослідження особистісної автономії як чинника визначення життєвої перспективи особистості в юнацькому віці.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Жизненные перспективы личности / К.А. Абульханова-Славская // Психология личности и образ жизни / под ред. Е.В. Шороховой. – М. : Наука, 1987. – С. 149 – 151.
2. Басюк О.Б. Особливості психокорекції осіб юнацького віку з високим рівнем невротичності / О.Б. Басюк // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. Серія психологічна. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 118 – 129.
3. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений ; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы : [пер. с англ.] / Э. Берн. – М. : ПРАМЕБ, 1992. – 384 с.
4. Бех І.Д. Виховання особистості : [підручник] / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
5. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение / Е.И. Головаха. – К. : Наукова думка, 1988. – 144 с.
6. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство / А.В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24, № 5. – С. 43 – 56.
7. Кон И.С. Психология ранней юности : кн. для учителя / И.С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
8. Корчікова І.В. Особистісна автономія як чинник визначення життєвої перспективи в юнацькому віці : дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.07 / І.В. Корчікова. – К., 2013. – 246 с.
9. Леонтьев Д.А. Печать экзистенциализма: эмпирические корреляты экзистенциального мировоззрения / Д.А. Леонтьев, Е.Н. Осин // Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия. – 2007. – № 1 (10). – С. 121 – 130.
10. Перлз Ф. Теория гештальт-терапии / Ф. Перлз, П. Гудмен. – М. : Ин-т общегуманитар. исслед., 2008. – 320 с.
11. Сартр Ж.П. Дороги свободы / Ж.П. Сартр ; пер. с фр. Д. Вальяно, Л. Григорьян / ред. А. Волков. – М. : АСТ, 1999. – 196 с.
12. Федотова (Бакрадзе) Н.И. Особенности жизненных перспектив старшеклассников / Н.И. Федотова (Бакрадзе) // Научные труды Моск. гуманитар. ун-та. – М., 2006. – Вып. 68. – С. 80 – 83.

13. Хурчак А.Е. Психологічні особливості амбівалентності атитюдів у юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / А.Е. Хурчак ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2004. – 254 с.

14. Чернобровкіна В.А. Психологія особистісної свободи : [монографія] / В.А. Чернобровкіна. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ ім. Т. Шевченка”, 2012. – 489 с.

15. May Th. The Concept of Autonomy / Th. May // American Philosophical Quarterly. – 1994. – Vol. 31. – № 2. – P. 133 – 144.

16. Personal autonomy : new essays on personal autonomy and its role in contemporary moral philosophy / edited by James Stacey Taylor. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – IX, 350 p.

References

1. Abul'hanova-Slavskaja K.A. Zhiznennye perspektivy lichnosti / K.A. Abul'hanova-Slavskaja // Psihologija lichnosti i obraz zhizni / pod red. E.V. Shorohovoj. – M. : Nauka, 1987. – S. 149 – 151.

2. Basjuk O.B. Osoblyvosti psyhokorekcii' osib junac'kogo viku z vysokym rivnem nevrotychnosti / O.B. Basjuk // Naukovyj visnyk L'viv. derzh. un-tu vnutrishnih sprav. Serija psyhologichna. – L'viv, 2008. – Vyp. 2. – S. 118 – 129.

3. Bern Je. Iгры, v kotorye igrajut ljudi. Psihologija chelovecheskih vzaimootnoshenij ; Ljudi, kotorye igrajut v igrы. Psihologija chelovecheskoj sud'by : [per. s angl.] / Je. Bern. – M. : PRAMEB, 1992. – 384 s.

4. Beh I.D. Vyhovannja osobystosti : [pidruchnyk] / I.D. Beh. – K. : Lybid', 2008. – 848 s.

5. Golovaha E.I. Zhiznennye perspektivy i professional'noe samoopredelenie / E.I. Golovaha. – K. : Naukova dumka, 1988. – 144 s.

6. Karpov A.V. Refleksivnost' kak psihicheskoe svojstvo / A.V. Karpov // Psihologicheskij zhurnal. – 2003. – T. 24, № 5. – S. 43 – 56.

7. Kon I.S. Psihologija rannej junosti : kn. dlja uchitelja / I.S. Kon. – M. : Prosveshhenie, 1989. – 255 s.

8. Korchikova I.V. Osobystisna avtonomija jak chynnyk vyznachennja zhyttjevoi' perspektyvy v junac'komu vici : dys. ... kand. psyh. nauk : spec. 19.00.07 / I.V. Korchikova. – K., 2013. – 246 s.

9. Leont'ev D.A. Pechat' jekzistencializma: jempiricheskie korreljaty jekzistencial'nogo mirovozzrenija / D.A. Leont'ev, E.N. Osin // Jekzistencial'naja tradicija: filosofija, psihologija, psihoterapija. – 2007. – № 1 (10). – S. 121 – 130.

10. Perlz F. Teorija geshtal't-terapii / F. Perlz, P. Gudmen. – M. : In-t obshhegumanitar. issled., 2008. – 320 s.

11. Sartr Zh.P. Dorogi svobody / Zh.P. Sartr ; per. s fr. D. Val'jano, L. Grigor'jan / red. A. Volkov. – M. : AST, 1999. – 196 s.

12. Fedotova (Bakradze) N.I. Osobennosti zhiznennyh perspektiv starsheklassnikov / N.I. Fedotova (Bakradze) // Nauchnye trudy Mosk. gumanitar. un-ta. – M., 2006. – Vyp. 68. – S. 80 – 83.

13. Hurchak A.E. Psychologichni osoblyvosti ambivalentnosti atytjudiv u junac'komu vici : dys. ... kand. psyhol. nauk : 19.00.07 / A.E. Hurchak ; Nac. ped. un-t im. M.P. Dragomanova. – K., 2004. – 254 s.

14. Chernobrovkina V.A. Psychologija osobystisnoi' svobody : [monografija] / V.A. Chernobrovkina. – Lugans'k : Vyd-vo DZ "LNU im. T. Shevchenka", 2012. – 489 s.

15. May Th. The Concept of Autonomy / Th. May // American Philosophical Quarterly. – 1994. – Vol. 31. – № 2. – P. 133 – 144.

16. Personal autonomy : new essays on personal autonomy and its role in contemporary moral philosophy / edited by James Stacey Taylor. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – IX, 350 p.

Хавула Роман. Роль личностной автономии в построении жизненной перспективы в юношеском возрасте. В статье представлен анализ научно-теоретических концепций и подходов к изучению проблемы личностной автономии в зарубежной и отечественной психологии. Раскрыты особенности проявления личностной автономии и ее влияние на определение жизненной перспективы в юношеском возрасте. Констатируется, что в основе построения жизненной перспективы и личностной автономии лежит механизм рефлексии.

Ключевые слова: личностная автономия, жизненная перспектива, рефлексия, аутентичность, личностная производительность, самоэффективность, юношеский возраст.

Khavula Roman. The role of personal autonomy in building a life perspective in adolescence. The article presents an analysis of scientific concepts and theoretical approaches to the study of personal autonomy in foreign and national psychology. The features of the manifestation of personal autonomy and its impact on the definition of life perspective in adolescence have been revealed. It is also noted that the basis for building a life perspective and personal autonomy is the mechanism of reflection.

Keywords: personal autonomy, life perspective, reflection, authenticity, personal productivity, self-efficiency, adolescence.